A Karcsi kalandjai körül

Balázs Béla odesszai munkásságáról

Balázs Béla életének eddig ismeretlen szakasza tárult föl most, hagyatékának rendezésével. Az özvegyétől még 1951-ben a Magyar Tudományos Akadémia kézirattárába került hagyatékot F. Csanak Dóra vette gondosan számba és bocsátotta közre katalógusát. Ebből derül ki, hogy Balázs Béla Odesszában is élt.

Sajnos, egyelőre nagyon keveset tudunk Balázs Béla odesszai időszakáról. Még azt sem, hogy pontosan mikor volt. Tartamáról maga Balázs Béla azt írja, 1940 tájt, amikor német nyelvű naplójában visszapillantva összefoglalja életének előző másfél évtizedét, hogy *két évig* tartott. Egyéb élettrajzi adatokból úgy sejtjük, *1935—36* körül lehetett ez. Azt is tudjuk, hogy mindvégig szállodában lakott feleségével.

Naplójából keserves küzdelmeire következtethetünk. A szovjet fővárosban megnehezedett a helyzet, írásaival nem boldogult. Hogy levegőhöz jusson, írja, filmírással kísérletezett. Megírta Karl *Brunnerről* filmjét, és *mint művészeti vezető az odesszai filmgyárral kötött szerződést megvalósítására.* „Mindent erre a kártyára kellett föltennem" — írja. „Ha ez is kudarcba fulladt volna, pályámat mint filmíró befejeztem volna. Akkoriban más út nem volt számomra."

Lent Odesszában, „az olasz orbszok" e *kedvességgel és gyöngédséggel teli, bájos városában* — ezek is Balázs Béla szavai — keserves küzdelem várt rá.

Egyik szűk csoport, amely akkoriban a hatalmat kisajátította magának, s melyet két és fél évvel később összeesküvőként ítéltek el, meg akarta akadályozni Balázs Bélát filmje elkészítésében. Ő azonban a filmgyár vezetőinek, a szovjet filmügy később ugyancsak börtönbe zárt akkori irányítójának, Borisz *Sumjatszkijnak* (aki Eizensteinnek is ellensége volt, sok tervét megakadályozta) gáncsoskodása ellenére is megalkotta filmjét. „Élet-halál harc volt ez szó szerinti értelemben." Az egészsége is ráment: szíve, amely tizenvalahány év múlva, 1949-ben halálát is okozta, akkor kezdett ki-kihagyni. „Ma már minden száz lépés után egy percig meg kell állanom. Beteg lettem. De a film elkészült! Nem egészen úgy, ahogy képzeltem. Az éles drámai helyzeteket ki kellett húznom. De mégis. És egészen nagy közönségsikere lett. Három hónapig ment Moszkvában, négy hónapig Leningrádban. A vidéken még két év múlva is!"

Visszhangja azonban nem volt a lapokban, sőt: hadjárat indult ellene. Nemcsak a film, hanem a belőle már Odesszában írott gyermekregénye (németül: *Karlchen, durchhalten!* 1936, oroszul *Derzsics, Karlusa!* 1941, magyarul *Karcsi kalandjai*, 1945) miatt is.

A filmet nem láthattuk, a regényt (sőt a folytatását *Mikor Karcsiból Károly lett* címmel) azonban olvashatjuk. Nehezen tudjuk elképzelni, mibe kapaszkodtak támadói. Hőse, Brunner Károly — akinek alakjában Balázs Béla, mint naplójában írta, élő személyt. Ruth *Fischert* akarta megdicsőíteni — egy tízéves berlini kisfiú, aki az illegális kommunista mozgalomban résztvevő édesanyja révén kerül szembe — még vidám játékai közben — a fasizmussal. Bujkálások, a Gestapó kínzókamrái, a koncentrációs táborok szörnyűségei érlelik Karcsit Károllyá.

Nem ismerjük a Balázs Béla ellen emelt vádakat, s csak akkor látunk mindezekben tisztán, ha majd az emigráció irodalmának részletes történetét föltárják. Mindenesetre Balázs Béla naplójából kiérezhető, hogy többről volt itt szó, mint irodalomról. Ismerjük azt a vitát már, amelyre *Gábor Andor* kényszerítette Balázs Bélát (Kritika, 1964. 1. sz.), s amelynek kemény hangneme sokat sejtet az akkori légkörből. „A politikai rágalmazás tovább folyt ellenem — írta naplójában Balázs Béla — és *ebben az időben* ennek fele se volt tréfa..." Ha tudjuk, hogy öccsét, a jeles biológust, a szintén szegedi születésű *Bauer* Ervint (*Kaffka* Margit első férjét) ezekben az években tartóztatták le, ítélték el koholt vádak alapján, s fejezte be életét valahol Szibériában, megértheti Balázs Béla ijesztő helyzetét. Kis híján nem jutott *Kun* Béla, *Karikás* Frigyes vagy *Lengyel* József sorsára.

„Védekeztem, s így, ellentámadással, fönntartottam magam. Nagyon sokat tudnék erről mesélni. (Noha mindezekről és az ezeket megelőző odesszai időmről egyszer még beszélnem kell.)"

Erre többé nem került sor. *Most nekünk kell Balázs Béla odesszai két esztendejének történetét földeritenünk.* Odesszai barátaink segítségére számítunk ebben a Szeged számára erkölcsi kötelességet jelentő kutatómunkában.

PÉTER LÁSZLÓ

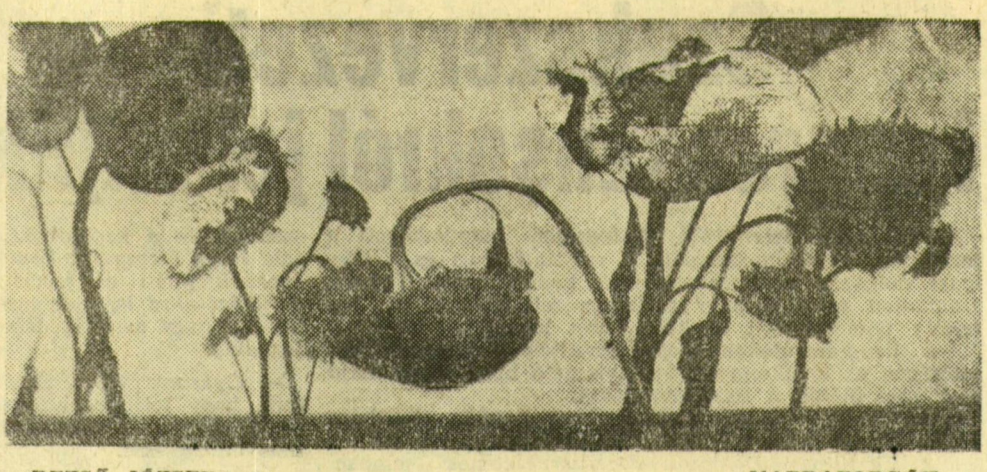

DEZSŐ JÓZSEF — NAPRAFORGÓK

Emlékezés Pap Károlyra

Most volna hetvenéves *Pap* Károly, a két háború közti magyar irodalom egyik legjelentősebb novellistája, ha a fasiszták nem végeznek vele, közvetlenül a felszabadulás küszöbén, haláltáborban.

Váratlan és *szinte társtalan jelenség* a magyar irodalomban, a szélesebb olvasóközönség még ma sem ismeri eléggé, pedig a magyar novella *legavatottabb mesterei és újítói közé tartozik.* Tüneményszerű föllépését *Móricz* Zsigmond elragadtatott szavai jellemezhetik a leginkább: „Úgy ittam írásait, mint élő forrást, amely, amint feltör, sarat, követ, dágványt robbant ki, aztán elúszik és megtisztul és partjain máj gyönyörűséges rétek, s virágos kertek, nagyszerű tájak, s élő és tűzzel táplált emberi szörnyek látszanak". Első nagy művéről a bibliai tárgyú *Megszabadítottál a haláltól* című füzérről írta Móricz ezeket a megrendült sorokat. Pap Károly e művét is, csakúgy, mint novelláinak nagyobb felét, átitatják a vallásos elemek, de néha a csodavárás hangulatának megidézése sohasem a babonaság igazolása. Hőseinek gyermeki hite a megkövesedett dogmák, társadalmi formák elleni lázadással párosul a küszöbön álló forradalmi változás vallásos-legendás szimbolikájú előérzete. Annak az írónak közvetett vallomása ez a forradalom mellett, aki a Tanácsköztársaság bukása után szabadcsapatot akart szervezni az ellenforradalom megdöntésére, akit a terroristák meghurcoltak, börtönbe vetettek. Példázatainak emberi hitele és erkölcsi igaza mindig vitathatatlan. Mikáél, a Jézusra emlékeztető Pap Károly-hős, elsősorban a fennálló társadalom ellen lázad, amint az író szerint maga Jézus is a „zsidó proletáriátus vezetője volt".

Írásai *szigorúan zárt szerkezetűek*, szinte zenei hatásúak, nemcsak stílusukban, de egész fölépítésükben is. Nyelve egyszerű, közvetlen, a fölösleges díszítő elemektől és az élőbeszéd lazaságaitól egyformán mentes, mégis természetes áradású, egyéni és megvilágosító hasonlatokban gazdag.

Pap Károly élete csupa küzdelem és hányattatás, akár kedves költőjéé, Csokonaié. Bár a magyar irodalom legnagyobbjai álltak mellé, *Móricz* mellett *Babits* Mihály és *Németh* László is, forradalmi múltja miatt minden hivatalos elismerést megtagadtak tőle, gyakran a mindennapi betevőre se futotta sovány jövedelméből. Felesége, az ugyancsak író Pap Károlyné áldozatos segítségével tudta csak nagyszabású terveit megvalósítani.

Novelláinak második csoportja és *Azarel* című regénye élesen elüt bibliai vonatkozású történeteitől. Közvetlenül az író társadalmát, sötét és gonosz előítéleteit ábrázolja; mintha egy másik Pap Károlyt ismernénk meg belőlük. A kétkedőt, a vallatót, az emberi természet gonosz hajlamaitól elrettenőt. Legmegrendítőbb novellája az *Irgalom*, melynek kisgyermek hőse nem akarja megcsókolni csúfnak tartott nagyapját, végül „megkegyelmez" neki, de mélységes gyermeki ügyetlenséggel: „meg akarlak csókolni háromszor, mert ha meghalsz, az isten is annyit fog megítélni neked".

B. városában történt című nemrégiben kiadott gyűjteményes kötetéből az is kiderül, milyen otthonosan mozog az író a szegény nép között. Erényüknek tartja, hogy a kiábrándultság, a hazugság, az álszentség tengerében még őszintén hinni tudnak valamiben, mint Csuromné is, aki „istenkáromló módon" a háborúban elpusztult fia képmását ismeri föl a falon lógó feszületen, erényüknek, hogy halálukig ragaszkodnak a munkához, mint a *Kéz* kórházba dugott öreg parasztja.

A negyvenes években előtörő fasizmus rettenete mind radikálisabb irányba viszi az írót. Sajnos, e korszakából csak kevés műve maradt fenn. De állásfoglalását jól jelzi *Illyés* Gyula visszaemlékezése. „Nyilvánosság elé lépni most? Csak olyan írásművel volt hajlandó — azzal is falragaszon —, amely után mindkettőnket agyonlőjjenek".

Az irodalomkritikusok megegyeznek abban, hogy Pap Károly *új irányzat előfutára volt:* a novellát klaszszikus szigorú formává nemesítette, kortársához, *Gelléri Andor* Endréhez és *Tamási* Áronhoz hasonlóan egy lebegő, varázslatos „tündéri realizmus" megteremtője.

Megérdemli a mai olvasó figyelmét, szeretetét is. Életműve tiszta párlat, az emberi szellem diadalát hirdeti az elnyomó Horthy-fasizmus hatalmával szemben.

B. NAGY LÁSZLÓ

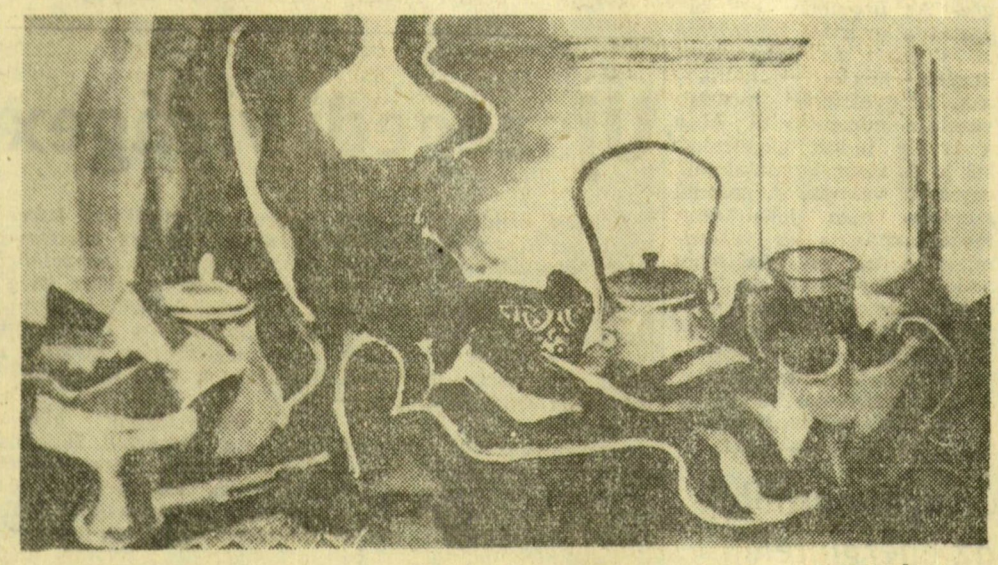

FABÓK GYULA — CSENDÉLET

Varga Imre

Üss a szent kezére!

Kocsor Gergely kedves nagybátyám szerint igencsak kopasz ember lehetett az, aki kitalálta: a szövetkezetekben küldöttgyűlést érdemes tartani, mivel így nem kell annyi embert mozgatni, könnyen megvan a kellő létszám is, és így tovább. Majd pedig felemelt ujjal megállapította: ...és az okos vezetőség olyan küldötteket küldet, akik pásszolnak a terveikhez. Érted már, édes ecsém?... Mivel értettem is, meg nem is, így aztán nem bírtam kétvállra birkózni vélekedését. Mert ő mindig helybeli, vagyis b o d z á s i példázatot hozott fel, én meg Pestről hogyan érveljek vele? Dehát nincs olyan kopasz-fej-kitalálta bölcsesség, kuméros ravaszság, hogy az igazság *lézersugara* át ne vágná...

Torzsa Pál olyan harminc év fölötti, csendes természetű, szavasincs gépkocsivezető a bodzási Gazdag téeszben. Benne is van a nagyrokonságban, de nem szokott vele tüntetni, így szem elé sem igen került eddig. Talán azért is ül ott minden küldöttgyűlésen, télen-nyáron, éjjel-nappal. Mivel ott se vették eddig szavát. Szűcs Lajos, aki a téesz könyvtárát merő könyvmániából ébrentartja, nemrégiben ő emlegette megszokott nagy lelkesedésével Torzsa Palit, mert jó esztendeje ez a Torzsa-gyerek lett a legrendesebb olvasója. Csakhát én tudtam: a paraszt-emberek közt mindig is voltak könyvesek, ki ezért, ki azért. De valami *oka* mindig is akadt a betűbe menekedésnek. A múltban is, manapság is.

Világos, hogy senkinek nem kötötték az orrára: ez történt Torzsa Pali esetében is. Történt pedig, hogy egyszer Torzsa szállította a *kosaras* lányokat Gyulára vagy hová, s az is tény, hogy az egyik ölnyi leány, a begyes Kankula Júlia beült mellé a vezetőfülkébe, mondván: ő a csapatkapitány, és úgy megbabonázta a nőügyekben mindössze alapfokú ismeretekkel bíró tanyasi pilótát, hogy bizony majd a fának vitte az új kocsit. Nem volt ez nehéz Julikának, hiszen ő már a világot bejárta a híres bodzási NB II-es kosaras lányokkal, Torzsa Pali viszont esztendők óta csak az országutat leste. És aztán ha szombatonként találkozgatott is Julikával, mindig csak beszélgetett, mire Julika azt mondta elég korán, hogy le kell feküdnie, mert holnap mérkőzés lesz. Hétközben sose futott össze az útjuk, mert Pál napszámban járta-döcögte a járást, a megyét. Szóval amolyan idétlenkedés volt ez, nem szó szerint vehető szerelem. Azt köztudomásúlag a Gazdag téesz elnökének végtelenül jópofa, agilis, mindenre kapható és valamelyik ifjúsági mozgalomban buzgolkodó fia, amaz ifj. Ásó Máté gyakorolta. Hogy mellékesen nős volt, gyereke is nyújtogatta utána este a kezét, nem túlságosan okozott álmatlan éjszakát neki. Tény viszont, hogy jótékony ifjúsági aktivisták megsúgták a pilótának: amíg ő passzolgat, adogat a labdával, addig más régen kosarat szokott dobni Julikának. Több se kellett: Torzsa Pál váratlanul bizonyságot szerzett, aztán a maga csendes módján véget is vetett az ügyletnek. Többet Kankula kisasszonyt, bármennyire is hangoztatta, nem eresztette a pilótaülésre, és feliratkozott olvasónak Szűcs Lajos könyvtárába. Eztán is eljárt a küldöttgyűlésekre. Továbbra sem szólalt fel, csak figyelt, figyelt, s időnként noteszébe, ahová a megtett utait mindig feljegyezte, valami dolgokat felfirkantott.

Az egyik téli délutánon, amikor már a városlakók szedelőzködtek a hazaautózásra, az elnök behívta magához Torzsát. A vén Ásó mindenkihez kedves, figyelmes, csupamosoly, szintén fürge ember, akár a fia, pedig túlvan a hatvanon, úgy látszik a kertészkedés, a sok piacozás mind a mai napig legényes erőben tartotta mégis, hát Torzsát is így fogadta. Kezébe nyomott Palinak egy menetlevelet, majd megbízólevelet, egy átvételi bélyegzőt, miegyebet, s szóban ezeket tette hozzá:

— Torzsa fiam, bizalmi megbízatást kell teljesítenie, hallja-é, holnap reggeltől kezdődően. Elmegyen kocsijával, tudja, Veszprém megyébe, a Bakonyba. Ehhez meg ehhez az erdészhez, ide meg ide. Rajta a papíron. Ott felrakodik a kocsira olyan fát, ami ott van, ami ki van válogatva. Aláírja az átvételi elismervényt, lebélyegzi, satöbbi. A fát hazahozza. Mert ez itt úgy kell, mint a pápa fejére az aranycsákó. Ezeket a fákat várja a sertéskombinátunk. Értve? Iparkodjon, Torzsa fiam, hogy mielőbb megforduljon. Fa nélkül pedig ne is lássam. Tudja, ez olyan jutányos fa, ezt mi protekcióval kapjuk. Azért is jobb, ha mielőbb itt van. Érti? No, vigyázzon magára, a kocsira, isten isten...

Szóval rendes ember azért ez a vén Ásó, gondolta Torzsa, ahogy kilépett az irodaajtón. Különb ez, mint az a nőkuncsorgó fia, akit az ég tudja, hová szippantott már el a csélcsap természete. Lám, az öreg mi mindenfelé össze nem bóklássza a mindenséget, hogy a mi téeszünknek meglegyen minden szükségese. Pedig hogy miket szájalnak erről a vén emberről is! Hogy szent, szent, de azért maga felé hajlik ennek is a keze. Hogy ez is csak güzül, ez is csak szerez, így, úgy. Lám, fel sem érik ésszel a népek, hogy honnan hozat most is fát, a közösnek, kérem, mert ez így jutányos, olcsóbb, egyszerűen fölösen behozza a fuvart. Az ember ilyenkor még a munkaegységgel ki nem fizetett fáradságot se sajnálja annyira, gondolta Torzsa Pál, már az udvaron ballagva.

Aztán innen hívta vissza Ásó, az udvarról.

— Ja, most jutott az eszembe, Palikám. Megkértek, fiam, hogy odamenet ne legyen üresjárata, elfuvaroz négy-öt bútort, miegyebet. Itt van a cucc a gyűlésterem elején. Ezt a papírt írassa alá az átvevővel, hogy számfejthessük a költségeket. Majd hozza vissza. No, mindjárt megmutatom, jöjjön... — mondta az elnök, és megmutatta, melyik bútort szállítsa el az üresjáratban.

Hát már esteledett, amikor Veszprémben megállt az adott cím előtt, s többszö-